

הערה: תשובה זאת מופיעה כאן בנוסח מעודכן שפורסם בספרו של דוד גולינקין, מעמד האשה בהלכה: שאלות ותשובות, מכון שכטר, ירושלים, תשס"א

תשובה בעניין נשים כפוסקות הלכה

שאלה: האם מותר לאשה לשרת בוועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל או, במילים אחרות, האם מותר לאשה לפסוק הלכה ולכתוב תשובות?(1)

תשובה: מעט פוסקים עסקו בנושא זה, כנראה משום שרוב הנשים לא למדו מספיק תורה כדי להגיע להוראה. (2) אף על פי כן, יש כמה פוסקים שהתייחסו לדבר ברמז או במפורש.

(I) המתירים

(א) שנינו במשנה (נדה ו' ד' = מ"ט ע"ב): "כל הכשר לדון כשר להעיד" ומקשים בתוספות (שם נ' ע"א ד"ה כל): והרי דבורה שפטה את ישראל אף על פי שהיתה פסולה לעדות כי האשה פסולה להעיד? ובין השאר הם מתרצים: "אי נמי לא היתה דנה אלא מלמדת להם דינים", וכן כתוב בתוספות הרא"ש על המקום (מ"ט סוף ע"ב): "ודבורה מלמדת דיני ישראל". כלומר, דבורה לא היתה דנה בעצמה אלא מלמדת דינים לדיינים, ומכאן רמז שמותר לאשה להורות הלכה.

(ב) וכן משתמע מספר החינוך (סימן קנ"ח, מהד' שעוועל סוף עמ' רכ"ט) שנכתב בספרד במאה השלוש-עשרה. בסימן האוסר הוראת הלכה על ידי שתויי יין הוא פוסק: "ומניעת ההורייה בכל מקום ובכל זמן בזכרים וכן באשה חכמה הראויה להורות". כלומר אשה חכמה הראויה להורות אסורה בהוראה כשהיא שתויה, הווי אומר שמותר לאשה חכמה להורות הלכה.

ג) וכן פוסק החיד"א (ר' חיים יוסף דוד אזולאי, 1724-1806) במפורש על סמך שני הראשונים הנ"ל (ברכי יוסף לחושן משפט סימן ז' סעיף י"ב, ומשם בפתחי תשובה שם, סעיף קטן ה'): :

אף דאשה פסולה לדון מכל מקום אשה חכמה יכולה להורות הוראה וכן מתבאר מהתוספות לחד שינוי [לפי אחד מתירוציו] - דדבורה היתה מלמדת להם דינים. וכן תראה בספר החינוך דבסימן פ"ג הסכים דאשה פסולה לדון, ובסימן קנ"ח בענין שתוי כתב וזה לשונו ... "וכן באשה חכמה הראויה להורות" וכו' עיין שם.

חמישה מפוסקי זמננו צעדו בעקבותם :

ד) הרב יעקב לוינסון פסק בשנת תר"ף (1920) :

הוראת איסור והיתר על ידי אשה. בזה אין חולק שיש לה רשות להורות, וראיה מפורשת היא מתוספות בבא קמא ט"ו, גיטין פ"ח, שבועות כ"ט, ונדה נ' שמתרץ שדבורה לא היתה דנה אלא מלמדת להם הדינים. ופסק זה הובא בספר ברכי יוסף ונזכר בפתחי תשובה חושן משפט סימן ז'.

ה) וכן סבר הרב הראשי לישראל הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג בחיבור שנכתב, ככל הנראה, בשנת תש"ח: "והרי קיימא לן שאשה ראויה להורות הוראה" והוא מפנה לפתחי התשובה הנ"ל.

ו) וכך פסק הרב אליהו בקשי-דורון - המכהן עתה כראשון לציון - בשנת תשל"ט: "אשה וגר יכולים לשמש מורי הוראה וללמד תורה ופסקים".

ז) וכן פסקה הרבנית חנה הנקין במאמר שפורסם בשנת תשנ"ח, למרות שהיא חוששת לכנות נשים המורות הלכה בשם "פוסקות".

ח) וכן פסק הרב שלמה ריסקין במאמר שפורסם בשנת תשנ"ט, על סמך ספר החינוך, ברכי יוסף והרב בקשי-דורון.

II) האוסרים

ראינו עד כאן שבעלי התוספות וספר החינוך הניחו שמותר לאשה להורות הוראה ואילו החיד"א וחמישה אחרונים פסקו כך במפורש. ברם, היו מספר אחרונים שהתנגדו להוראת הלכה על ידי אשה:

א) הראשון הוא ר' אברהם גומבינר, בעל מגן אברהם (פולין, 1637-1683). באורח חיים רס"ג: ה' פוסק הרמ"א שבערב שבת יש לנשים להדליק את הנרות, לכסות את הנר בידיהן ולברך כדי שייחשב הדבר כ"עובר לעשייה", כלומר, כאילו בירכו ואחר כך הדליקו. מעיר בעל מגן אברהם (בסעיף קטן י"ב): "ואם כן ביום טוב תברך ואחר כך תדליק - כך כתוב בסוף ספר הדרישה באבן העזר [בהקדמה של בנו של בעל הדרישה] בשם אמו, אבל אין חכמה לאשה [אלא בפלך] דלא חילקו חכמים". כלומר, אשתו של בעל הדרישה הציעה שמכיוון שמותר להדליק אש ביום טוב, אין טעם לכסות את הנרות ולברך אלא אפשר לברך "עובר לעשייה" ואחר כך להדליק כמו שנהוג בברכות אחרות. ברם, בעל מגן אברהם דוחה את הצעתה בהסתמכו על דברי ר' אליעזר בגמרא (יומא ס"ו ע"ב):

שאלה אשה חכמה את ר' אליעזר: מאחר שמעשה העגל שווין, מפני מה אין מיתתן שווה? אמר לה: אין חכמה לאשה אלא בפלך, וכן הוא אומר "וכל אשה חכמת לב בידיה טו" (שמות ל"ה: כ"ה). (3)

כלומר, ר' אליעזר סירב להשיב כי "אין חכמה לאשה אלא בפלך" ור' אברהם גומבינר דחה את שיטת אשתו של בעל הדרישה מאותה סיבה. ברם, שיטת בעל מגן אברהם אינה נהירה, כי ר' אליעזר התנגד לכל לימוד תורה על ידי נשים (משנה סוטה ג':ד') ואין איפוא פלא שהוא סירב להשיב לאשה חכמה שלמדה תורה. (4)

יתר על כן, שני פוסקים אחרים הסכימו לדעתה של אשתו של בעל הדרישה (5) ופוסק שלישי אומר במפורש: "ואיך כתב המגן אברהם אין חכמה לאשה וגו' כי זהו בנשים בעלמא אבל לא בנשים חכמניות, ובנות צלפחד יוכיחו" (ר' שם טוב גאגין, כתר שם טוב, קייידאן, תרצ"ד, עמ' קע"ז בהערה).

(ב) המתנגד השני הוא ר' אפרים זלמן מרגליות (גליציה, המאה הי"ח-הי"ט). (6) בהלכות פסח (אורח חיים תס"א:ה' ברמ"א) יש דין שמצה הנפוחה באמצעותה אסורה. בשערי תשובה סעיף קטן י"ז נאמר שבתשובת בית יעקב מסופר

שתלמיד הגאון מורנו הרב העשל ז"ל אמר לו כשאירע שאלה מענין נפוחה לפניו היה מצוה לבני ביתו להורות הוראה זו ולראות אם אין הנפיחה נראית משני עבריהם וכו' הג"ה (ונראה שמה שכתב שהיה מצוה לבני ביתו להורות הוא שפת יתר שלא בדקדוק, כי חס ושלוש לתלות בוקי סרוקי [=דברים שאין בהם ממש] בהגאון ז"ל שמסר ההוראה בזה לבני ביתו, אך הכוונה לומר שהיה סומך על ראות עיניהם והבחנתם בעסק הוראה זאת כדת הנשים שהם רגילות במעשה אופה והן יודעין ביותר להבחין ולהבדיל בין הנפיחה שמחמת האור ובין הנפיחה שמחמת החימוץ, וכאשר עושים המורים לפעמים כשנמצא בעופות איזה שאלה . . . וצריך לדעת מה טיבו, דרכם לשאול בנשים אשר עוסקים בזה ובקיאים בתרנגולים וסומכים עליהן בענין אבל לא בהוראה . . .).

ככל הנראה בעל שערי תשובה צדק שבמקרה הנידון בעל בית יעקב לא התכוון להוראת הלכה אלא ליישום הוראתו. אולם תמיהתו הכללית אינה מובנת, כי נראה להלן שלמעשה סמכו על נשים לא רק כדי לקבוע עובדות אלא גם כדי להורות הלכה למעשה.

3) המתנגד השלישי הוא ר' יעקב לאוטרבך (1873-1940), מגדולי הפוסקים של התנועה הרפורמית בארה"ב. בתשובה משנת 1922 המתנגדת להסמכת נשים לרבנות, הוא מצטט מבמדבר רבה י' ה':

"ויאמר מנוח עתה יבא דבריד" (שופטים י"ג:י"ב). אמר לו מנוח: עד כאן שמעתי מן האשה והנשים אינן בנות הוראה ואין לסמוך על דבריהן, אבל "עתה יבא דבריד" - מפיד אני רוצה לשמוע שאיני מאמין בדבריה שמא חלפה [=החליפה] בדברים או פחתה או הותירה.

הרב לאוטרבך הבין ש"הוראה" היא פסיקת הלכה והוא הסיק מכך "שיש כלל ידוע שאין לנשים הסמכות לפסוק בענייני דת ופלאחן". ברם, הרב יעקב רוט כבר הסביר את המדרש הנ"ל בצורה אחרת. הוא שואל ומשיב: כלום מדובר שם בפסק הלכה כלשהו; הרי אשת מנוח מסרה לבעלה את דברי המלאך ותו לא! אלא ש"הוראה" כאן פירושה הוראות (instructions) כמו בימינו, כפי שמוכח מפסוק ח': "ויעתר מנוח אל ה' ויאמר. . . יבוא נא עוד אלינו ויורנו מה נעשה לנער היולד". (7) אין ספק שהצדק עם הרב רוט, ונעלמה, איפוא, ההוכחה של הרב לאוטרבך לאסור.

III) "מעשה רב"

עד כאן ראינו שמונה פוסקים שהתירו לאשה להורות הלכה, אבל ניתן אולי לטעון שזאת הלכה תיאורטית בלבד או "הלכה ואין מורין כן". ולכן חובה לבדוק כיצד נהגו **למעשה**, וכפי שכתבנו במקום אחר: (8)

יש לעם כח רב להכריע בענייני הלכה וזאת על פי כמה מושגים הלכתיים: "מעשה רב" (שבת כ"א ע"א ומקבילות); "הנח להן לישראל אם אין נביאים הן בני נביאים הן" (פסחים ס"ו ע"א); "פוק חזי מאי עמא דבר" (ברכות מ"ה ע"א ומקבילות); "כל הלכה שהיא רופפת בבית דין ואין את יודע מה טיבה צא וראה מה הציבור נוהג ונהוג" (ירושלמי פאה ז' ו', כ' ע"ג = ירושלמי מעשר שני ה' ג', נ"ו ע"ב; ירושלמי יבמות ז' ב', ח' ע"א).

בנושא הנידון ניתן להוכיח בצורה ברורה וחד משמעית שנשים השתתפו **למעשה** בכל שלב ושלב של פסיקת ההלכה מתקופת התנאים ועד ימינו. והרי העובדות כפי שהן עולות מן המקורות, מסווגות לפי נושאים כשכל נושא מסודר באופן כרונולוגי. (9)

א) נשים למדו הלכה למעשה והיו בקיאות בה

(1) רבי יוחנן מוסר שברוריה אשת רבי מאיר שיננה שלוש מאות שמועות ביום משלוש מאות רבנים (פסחים ס"ב ע"ב). המספרים הם גוזמא בעלמא, וכרגיל בספרות חז"ל, אבל אין ספק שברוריה היתה בקיאה בהלכה (והשווה סעיף ו' להלן).

10

(2) פיוריטה או בת שבע, אשת ר' שלמה ממודינה וסבתו של ר' אהרן ברכיה ממודינה בעל מעבר יבק (נפטר 1639), היתה למדנית. ר' אהרן ברכיה מוסר "שכל ימיה לא פסק פומה [=פיה] מגירסא במקרא ובמשנה ובספרי הפוסקים ובראש כולם הרמב"ם ... ומהכל עשתה לה סדרים מדי שבוע בשבוע ...". (11) ובמקום אחר הוא כותב: "וחייב אני לה מורא וכבוד כאב ואם וגם רב, שבדרך חכמה הורתני ...". (12)

ב) נשים לימדו הלכה למעשה לנשים אחרות

1 ("ובספרו של רבינו יצחק בר' מנחם [צרפת, המאה הי"א] לא גרסי[נן] ליה. וכן הנהיגה אחותו מרת בילא [נוסח אחר: ביליט, בלט=Bellette] משמו את בנות עירה לחטוט את שיניהם קודם טבילה." (13)

2 חנה אחות רבינו תם (נפטר 1171) היתה מלמדת את הנשים לא לברך על נרות של שבת עד שגמרו להדליק את הנר השני. (14)

ג) נשים לימדו תלמוד והלכה לגברים

1) כך מסופר על מרים בת ר' שלמה שפירא מגזע רש"י (1350 לערך): "הרבנית מרת מרים נוחה עדן תפסה ישיבה כמה ימים ושנים, וישבה באוהל, וילון לפנייה, ואמרה הלכה לפני בחורים מופלגים". (15)

2) הרבנית אסנת ברזאני אשת ר' יעקב בן יהודה מזרחי ממוצול (כורדיסתאן) ובת ר' שמואל בר נתנאל הלוי ברזאני (המאה ה"ט"ו-ט"ז או הי"ז) עמדה בראש ישיבתם לאחר פטירתם. רבנים בדורה כינו אותה "מוהר"ר אסנת י"ץ" [=מורנו הרב אסנת ישמרה צורה], "אמי רבנתי" ו"אשת חבר הדומה לחבר". במכתב מליצי המבקש תרומות היא כותבת בין השאר:

שאני נשארתי מלמדת תורה ומוכחת ודורשת לטבילה ולשבת ולנדה ולתפלה וכיוצא . . . בין ברכי חכמים גדלתי מעונגת לאבי ז"ל הייתי, שום מעשה ומלאכה לא למדני חוץ ממלאכת שמים לקיים מה שנאמר "והגית בו יומם ולילה" [יהושע א':ח']. בעוונות הרבים לא היו לו בנים כי אם בנות [מליצה על פי במדבר כ"ו:ל"ג] וגם כן השביע את בן זוגי ז"ל לבלתי עשות בי מלאכה, וכן

עשה כאשר ציווהו. ומתחילה הרב ז"ל טרוד היה בעיונו ולא היה לו פנאי ללמד
התלמידים כי אני הייתי מלמדת אותם במקומו עוזרת הייתי כנגדו... (16)

(2) מזל-טוב בנבנידא גירונדי מאיטליה (המאה הי"ח) לימדה את בנה ציון
תנ"ך, דקדוק, תלמוד עם רש"י ורמב"ם, ו"תלמידים הרבה גידלה לתורה". 17

ד) פוסקים סמכו על נשים שמסרו הלכות מפי אביהן או קרוביהן

(1) "...דמסר רבי שמעון בי רבי ינאי (אמורא ארצישראלית בדור השני): אני לא שמעתי
מאבא, אחותי אמרה לי משמו: ביצה שנולדה ביום טוב סומכין לה כלי בשביל שלא
תתגלגל" (ירושלמי שבת י"ג:ז', י"ד ע"ב).

(2) "מהו להדליק שמן שריפה בחנוכה?...אמר רבי ניסא (אמורא ארצישראלית בדור
הרביעי): אנא לא אנא חכים לאבא, אמא הוה אמרה לי: אבוך הוה אמר: מי שאין לו
שמן של חולין, מדליק שמן שריפה בחנוכה" (ירושלמי תרומות י"א:ז', מ"ח סוף ע"ב).

(3) אביו של רבינא בר רב הונא המכונה גם רבינא האחרון (אמורא בבלי בדור השמיני;
נפטר בשנת 500 לספירה) מת עליו בילדותו. כתוצאה מכך מסרה לו אמו כיצד היה
אביו נוהג בבציעת הפת (ברכות ל"ט ע"ב) ובאכילת חדש (מנחות ס"ח ע"ב) והפסק
השני אף התקבל להלכה (רמב"ם הלכות מאכלות אסורות י"י:ב; שולחן ערוך אורח
חיים תפ"ט:י').

(4) נשאלה שאלה מאחד מבעלי התוספות אם מותר להניח מחבת על פשטידא [בשרית]
ואחר כך לאפות תחתיה פלדון [חלבין] או ההיפך בלי ליבון. ובסוף התשובה נאמר:

ושאלתי לאלמנת דודי ר"י [=ר' יצחק הזקן מדנפירא, המאה הי"ב] ואמרה שבעלה לא היה מוחה בידם והיו אופין תחת מחבת אחת פשטידא אחר פלדון ... וכן נוהגין בבית רבינו מאיר זקני ובבית מרת מרים בת בתו של רבינו שלמה ... אבל מרת מרים אשת דודי רבינו תם [נפטר 1171] היא מחמירה ללבנה ... ולא נודע לי אם על פי דודי עשתה או על פי בעלה הראשון ה"ר אברהם שהיה רגיל בחומרות... ורגילות בכל מקום שמשאלת אשה לחברתה פלדון או פשטידא ולא תשאל מה אפו תחתיו ... ואילו ידעתי שרבינו תם היה מחמיר הייתי מבטל דברי מפני דבריו, אך בעוד שאין ידוע סמכין אסברותינו ועל עדות בנות גדולי הדור (תשובות מיימוניות השייכות להלכות מאכלות אסורות, סימן ה').

5) בתוספות לשבת (קיי"א ע"ב סוף ד"ה האי) דנים בשאלה של הרטבת בגד במים בשבת:

ושמע ר"י מפי הנשים שהתיר רבינו תם [ליטול ידיה] ולקנח ידיה בבגד כיוון שהוא דרך לכלוך כדי שתוכל להתפלל ולברך, ואין נראה לר"י שהרי היא מתכוונת לטהר הלכלוך ודרך רחיצה וליבון הויא זה הקינוח.

יש להדגיש שר"י אינו מערער על זכותן של נשים למסור פסק הלכה אלא רק מתנגד לסברת רבינו תם.

6) הראבי"ה [= ר' אליעזר בן יואל הלוי, 1140-1220] מוסר בענין סעודת הבראה: ושמעתי מדודתי אשת רבינו שב"ט [שמואל בר נטרונאי, אשכנז, נפטר 1175] שהעידה על בעלה שבתענית שלפני ראש השנה לא הניח לאבל להתענות ביום

קבורה [כי חייב האבל לאכול סעודת הבראה] ... (הראב"ה, הלכות אבל, סימן תתמ"א, עמ' 561).

7) בפירושו ההלכתי לפיוט "אלהי הרוחות לכל בשר" של ר' יוסף טוב עלם מוסר ר' שמואל מפלייז (צרפת, המאה הי"ג):

וכן בכמה מדינות נוהגים במצות עמילות בכלי [=שנילושו הרבה] **וחמותי ז"ל אמרה לי בשם מורי חמי הר' אברהם בן רבינו חיים שהיה נוהג איסור בדבר מפני שאי אפשר לזהר אם לא ישתייר בין עמילה לעמילה מעט עיסה ומחמיץ בשהייה ... (אור זרוע, חלק ב', סימן רנ"ו, נ"ט ע"א באמצע).**

8) באחת מתשובותיו עוסק ר' חיים בן ר' יצחק מווינא בעל אור זרוע (סוף המאה הי"ג) בשאלה אם יש לברך "אשר יצר" פעם אחת בבוקר או בכל פעם שנצרך אדם לנקביו. "וחמותי ז"ל הגידה לי שרבינו אבא מרי זצ"ל היה רגיל כשהיה עומד בלילה לנקביו בכל פעם היה נוטל ומברך" (שו"ת מהר"ח אור זרוע, סוף סימן ק"א).

9) בתשובה אחרת מוסר מהר"ח אור זרוע: "וגם על דם טוהר מצאתי תשובות שהיא בכלל חומרא דר' זירא ... וזוגתי אומרת כי אביה הגדול לסוף ימיו הזחיר לבני ביתו לשמור [דם טוהר] בצינעא למען כי בצרפת היו תופסים מצוות... " (שו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן קמ"ו). (18)

10) ר' גומפרחכט אחי המהרי"ל (נפטר 1427) שאל את אחיו:

הנה אחותינו בונלין שתחיה הגידה לי שאבינו מורנו הר"מ [= ר' משה] זלה"ה הנהיג ליקח לפסח כרתי [=כרשים]... לטיבול ראשון וטבל אותו בחומץ ... [תשובה:] מה שהעידה אחותינו על אבינו מורנו ז"ל שנטל כרתי לטיבול

ראשון, זה כשלא היה לו כרפס ... (שו"ת מהרי"ל סימן נ"ח, מהד' סף, עמ' ס"ג).

11) במנהגי מהרי"ל יש דיון בשאלה אם מותר לאלמנה המתחתנת שוב לטבול ולהיבעל בלי לשבת.

וסיפר לנו מעשה שהוא נשאל פעם אחת על ככה, והיה מורה איסור טבילה באותן הלילות כדפרישית [=כפי שפירשתי]. והיתה שם אשת מה"ר זלמן רונקיל [=רבו של המהרי"ל] והיא העידה על הזוג היתר, שראתה שנהג בעלה היתר בכהאי גוונא [=בכגון זה] לטבול בשבת. והקשיב הזוג אליה וטבלה האלמנה בליל שבת ושכב הבעל אצלה.

בהמשך מסופר שהבעל מת כעבור חצי שנה והמהרי"ל אמר לר' זלמן "הוראת אשתו בשמו והראה לו הדין בתשב"ץ" (מנהגי מהרי"ל, הלכות שבת, סימן י"ח, מהד' שפיצר, ירושלים, תשמ"ט, עמ' רי"א-רי"ב). כלומר, המהרי"ל חלק על הפסק אבל הוא לא עירער על זכותה של אשתו של ר' זלמן להורות הלכה בשמו.

ה) נשים נשאו ונתנו עם גברים בענייני הלכה

1) "שמעתי מאבא מארי ז"ל שאמר בשם הרבנית אשת הרב ר' יוסף ב"ר יוחנן (טריביש, המאה הי"ד) אבי הרב ר' מתתיהו (פריס, נפטר 1385), זקנו של הרב ר' יוסף שבדורנו (נפטר 1429) ... ותירוץ יפה הוא זה" (ר' שמעון בר צמח דורן, תשב"ץ, חלק ג', סימן ע"ח).

2) חוה בכרך (1585-1652) סבתו של ר' יאיר חיים בכרך, למדה תנ"ך, תלמוד בבלי וירושלמי, מדרש, שאלות ותשובות וספרות הפוסקים. הרבה פעמים היא

ישבה בין תלמידי אביה ואחרי השיעור היתה מפלפלת עמהם בהלכה. נכדה מביא חלק מחידושיה בשמה, וספרו "חות יאיר" נקרא כך על שמה (אשכנזי עמ' קכ"ג וסוף המבוא לשו"ת חות יאיר).

3) כשהיה החיד"א בהאג אצל הרב שאול סגל פילפל עמו בענין אחד והרבנית דינה השיבה אף היא בהלכה. (19)

1) נשים פסקו הלכה למעשה והפוסקים הסכימו לדעתן

1) רבי יוסי הגלילי הלך בדרך ופגש את ברוריה. אמר לה: באיזו דרך ללוד? אמרה לו: גלילי שוטה! לא כך אמרו חכמים (אבות א': ה') "אל תרבה שיחה עם האשה"! היה לך לומר: "באיזה ללוד"? ברוריה מצאה תלמיד שהיה גורס בלחישה. בעטה בו ואמרה לו: לא כך כתוב "ערוכה בכל ושמורה" (שמואל ב' כ"ג: ה') - אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת, ואם לא אינה משתמרת (עירובין נ"ג ע"ב - נ"ד ע"א, הארמית תורגמה לעברית). החכמים בשני המקרים לא השיבו, הווי אומר שקיבלו את דבריה. יתרה מזאת, גדולי הפוסקים פסקו הלכה על פי המעשה השני (רמב"ם הלכות תלמוד תורה ג': י"ב; ספר מצוות גדול עשין י"ב; טור ושולחן ערוך יורה דעה רמ"ו: כ"ב).

2) "תנור מאימתי מקבל טומאה? ... הטיחו בטהרה ומטמא מאימתי טהרתו? אמר ר' חלפתא איש כפר חנניא: אני שאלתי את שמעון בן חנניא ששאל את בנו של ר' חנניא בן תרדיון ואמר: משיסיענו ממקומו, ובתו [=ברוריה, לפי הפירוש המקובל] אומרת: משיפשוט את חלוקו. כשנאמרו הדברים לפני ר' יהודה בן בבא אמר: יפה אמרה בתו מבנו." (20)

3) "קלוסטרא [=בריה של דלת] - ר' טרפון מטמא, וחכמים מטהרין, וברוריא אומרת: שומטה מן הפסח [נוסח אחר ונכון: הפתח] זה ותולה בחברו בשבת. כשנאמרו דברים לפני ר' יהודה [נוסח אחר ונכון: ר' יהושע] אמר: **יפה אמרה ברוריא!**" (21)

4) ר' שמואל מפלייז (המאה הי"ג) ורבינו פרץ (נפטר 1295) מוסרים מנהג לאכול קטניות בפסח רק על ידי חליטה, כלומר על ידי נתינתן במים רותחים. הם מוסיפים: "וכן נראה כמדומני ששמעתי ממה"ר יוסף שליח ציבור מטרויש (המאה הי"ג) **בשם אמו** בתו של רבינו ברוך (סוף המאה י"ב) על פולין שלא לבשלם בפסח כי אם במים רותחים מתחילת נתינתן בקדירה". (22)

5) כאמור לעיל (סעיף II, א), מרת בילה אשת הסמ"ע (ר' יהושע פלק 1550-1614) פסקה שתי הלכות בענייני הדלקת נרות: א) ביום טוב יש לברך "עובר לעשייה" ואחר כך להדליק ובניגוד לשבת; ב) ביום טוב יש להדליק מוקדם כמו בשבת ולא לחכות עד לאחר ערבית. בנה ר' יוסף יוזפא פלק מביא את דבריה באריכות ומסיים: "וחיפשתי אחרי זה בפוסקים ונראה לעניות דעתי שהדין עימה וסודה בריך וטעמה עידית ואמרתי להעלות על הספר בשמה ותשואות חן חן לה". (23) ר' יחזקאל לנדא כותב (בדגול מרבבה לאורח חיים סימן רס"ג): "ולעניות דעתי הדין עם אמו. . . וכן נראה לי להורות כאשת הגאון דרישה והיא אשה נשאה לבה בחכמה". (24)

6) קריינדל בת ר' לייב מוכיח (נפטר 1742) היתה מלומדת. בעלה, בעל ספר זכרון יוסף, מביא חידושים בשמה בספריו השונים (אשכנזי עמ' קכ"ה; החיד"א, שם הגדולים, ערך "רבנית").

ז) נשים כתבו תשובות בשם בעליהן (25)

מרת שונדליין אשת ר' ישראל איסרליין (נפטר 1460) כתבה תשובה שלימה בידיש על הלכות נדה בשם בעלה (לקט יושר, חלק ב', עמ' 19-20).

ח) נשים שאלו שאלות הלכתיות מלומדות

1) פאמינא או פאמאנא אשת ר' דניאל ממודינא (סוף המאה הט"ו) קיבלה תשובה מפורטת מן הרב דוד מאיר אימאלא בענין מליחת הבשר וצלייתו (אשכנזי עמ' קכ"א).

2) פלורה ששון (1859-1936) ידעה יפה תנ"ך, משנה, תלמוד ופוסקים. "עשרות שאלות ותשובות בהלכה החליפה עם רבנים מפורסמים, ביחוד עם רבני בגדאד." (26)

ט) נשים כתבו תשובות הלכתיות

צערטל בת ר' יהושע הורוויץ ואשת הרב מאיר שוורץ היתה בקיאה בתלמוד, פוסקים, מדרשים ותנ"ך. היא כתבה שאלות ותשובות וחידושי תורה ב"הכרמל", "השרון", וכתבי עת אחרים וחתמה בשם "צבי"ה" דהיינו צערטיל בת יהושע הורוויץ (אשכנזי עמ' קל"ג).

IV) הלכה למעשה

סיכומו של דבר, בעלי התוספות ובעל ספר החינוך רמזו שאשה יכולה להורות הלכה וכך פסקו החיד"א וחמישה מחכמי דורנו במפורש. יתר על כן, מתקופת התנאים ועד ימינו נהגו נשים להשתתף למעשה בכל השלבים של לימוד ההלכה ופסיקתה: ללמוד הלכה, ללמד הלכה לנשים אחרות, ללמד הלכה לגברים, למסור פסקי הלכה של קרוביהן, לשאת ולתת בענייני הלכה, לפסוק הלכה, לכתוב תשובות בשם בעליהן, לשאול שאלות מלומדות, ולכתוב תשובות הלכתיות. ואם כך נהגו בתקופות שבהן

רוב הנשים לא זכו להשכלה תורנית, בימינו לא כל שכן! על כן מותר לנשים לפסוק
הלכה ולכתוב תשובות הלכתיות ללא שום חשש.

דוד גולינקין

ירושלים עיר הקודש

כ"ב שבט תשנ"ב

הערות

1. לא נדון כאן בנשים כדיונות; לדיון קצר ראה תשובתי על הסמכת נשים לרבנות, מעמד האשה בהלכה, עמ' 229.
2. "הוראה" בתשובה זאת מתייחסת לפסיקת הלכה ולא למובן הפדגוגי של המילה. על נשים ולימוד תורה ראה שם, עמ' 218-224.
3. לנוסח חריף יותר של הסיפור ראה המקבילה בירושלמי סוטה ג' ג', י"ט ע"א = במדבר רבה פרשה ט', סימן מ"ח.
4. לדיון בשיטת רבי אליעזר, ראה להלן בתשובתי על הסמכת נשים לרבנות, עמ' 218.
5. בנה ר' יוסף יוזפה פלק וכן ר' יחזקאל לנדא – דבריהם מובאים להלן בסעיף III, ו', 5.
6. שערי תשובה נכתב על ידי ר' חיים מרדכי מרגליות, אבל ההגהות נלקטו מספר יד אפרים של אחיו ר' אפרים זלמן מרגליות – ראה המבואות שלהם לשולחן ערוך אורח חיים.
7. אכן, בתרגום האנגלי הקלאסי של שונצינו למדרש רבה, כרך ה', לונדון, 1939, עמ' 366 תירגמו: "and women are not qualified to give directions".
8. בתשובתי על נשים וקדיש יתום, תשובות ועד ההלכה ג' (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 77.
9. יש להדגיש שלא כללנו בסקירה להלן נשים שעסקו בעיקר במקרא או באגדה.
10. לדיון ביקורתי במסורות על ברוריה ראה David Goodblatt, *Journal of Jewish Studies* 26 (1975), pp. 68-75 and Tal Ilan, *Jewish Women in Greco-Roman Palestine*, Tübingen, 1995, pp. 197-200.

11. מתוך הקדמתו לסדר אשמורת הבקר מחבורת מעירי שחר, מנטובה, שפ"ד המובאת על ידי שמחה אסף, מקורות לתולדות החנוך בישראל, כרך ד', ירושלים, תשי"ג, עמ' נ"ד, סימן נ"ד.
12. המבוא למעבר יבק, דפי ווילנא, תרנ"ו, ז' ע"ב-ח' ע"א והשווה גם ר' יהודה אריה ממודינא, ספר חיי יהודה, מהד' קארפי, תל אביב, תשמ"ה, עמ' 34 והערה 9.
13. מחזור ויטרי עמ' 610 = ספר אסופות כ"י המצוטט על ידי שד"ל באוצר נחמד ב' (תרי"ג), עמ' י' = ספר ראבי"ה, חלק א', עמ' 210 = אור זרוע חלק א', סימן שס"ג, מ"ט ע"ג למעלה; והשווה תשובות רש"י, מהד' אלפנביין, סימן קפ"ז, עמ' 205 והמקבילות הרשומות שם.
14. ספר אסופות כ"י המצוטט על ידי שד"ל הנ"ל (בהערה הקודמת) ועל ידי גרוסמן, עמ' 339.
15. קטע זה נדפס מעבר לשער של שו"ת מהרש"ל, דפי פיורדא, תקכ"ח וזה מובא על ידי אשכנזי עמ' קל"א, וראה שם לעוד הרבה ספרות.
16. הציטוט לקוח מ- Jacob Mann, *Texts and Studies*, Vol. 1, Cincinnati, 1931, pp. 510-511. והשווה שם עמ' 483; אשכנזי עמ' קל"ב-קל"ג; ואורי מלמד ורינה לוי מלמד, "הרבנית אסנת: ראש ישיבה בכורדיסתאן", פעמים 82 (חורף תשי"ס), עמ' 163-178 וכל הספרות הרשומה שם.
17. אשכנזי עמ' קכ"ה; מרדכי שמואל גירונדי, תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליה, טריאסט, 1853, עמ' 56.
18. על המחלוקת בעניין דם טוהר לאחר הלידה ראה רמב"ם, הלכות איסורי ביאה י"א:ה'-ז' וטור יורה דעה קצ"ד ד"ה כתב הרמב"ן עם הבית יוסף על אתר. המשפט האחרון בתשובה צריך עיון גדול כי דווקא בצרפת היו מקילים בדבר.
19. אברהם איטינגא, שיחת חולין של תלמידי חכמים החדש, מונקאטש, תרס"ט המובא על ידי ש"י עגנון, ספר סופר וסיפור, ירושלים ותל אביב, תשל"ח, עמ' של"ג; והשווה גם החיד"א, ספר מעגל טוב השלם, ברלין, 1921, עמ' 153.

20. תוספתא כלים בבא קמא ד': י"ז, מהד' צוקרמנדל, עמ' 573-574. לפי גירסא אחרת היא חלקה על אביה – ראה הגר"ש ליברמן, תוספת ראשונים, חלק ג', ירושלים, תרצ"ט, עמ' 17.

21. תוספתא כלים בבא מציעא א': ו', מהד' צוקרמנדל עמ' 578-579 עם שינויי גירסא על פי הגר"ש ליברמן הנ"ל, עמ' 34-35.

22. ראה כתבי היד שציינו בתשובות ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל ג' (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 53, הערה 6.

23. בהקדמתו לדרישה ופרישה לטור יורה דעה, לובלין, שני' המודפסת בימינו בתחילת טור אורח חיים; החיד"א, מחזיק ברכה לאורח חיים רס"ג: ד' הדגיש שהבן הסכים עם אמו.

24. על מרת בילה אשת הסמ"ע ראה אשכנזי עמ' קכ"ב; י"ל הכהן מיימון, סיני נ' (תשכ"ב), עמ' שע"א-שע"ב; ובתיה ברומברג, "נשים מחדשות דינים בהלכה", סיני נ"ט (תשכ"ו), עמ' רמ"ח-ר"י.

25. בספר הפרדס, מהד' עהרענרייך, עמ' ק"ס-קס"א יש תשובה של רש"י: "הנני צעיר... ומוטל על ערש דווי... כי נשכחתי [צריך להיות: תש כוחי] ואזלת ידי מלמשוך בעט סופר, ולכן בתי קראתי מפני [צריך להיות: מפני] שורות הללו והוא כותבן אל אדוני מורי...". חוקרים רבים סברו שרש"י הכתיב את התשובה הזאת לבתו. ראה למשל L. Zunz, *Zur Geschichte und Literatur*, Berlin, 1845, p. 172; E. Carmoly, *Oholiba*, Rodelheim, 1863, p. 110; G. Karpeles, *Die Frauen der jüdischen Literatur*, Berlin, 1871, p. 10; משה גידמן, עמ' 189, הערה 6; אשכנזי, המישור, עמ' י"ח ובספרו "האשה", עמ' קי"ח.

ברם מדובר בטעות סופר וצריך להיות "ולבן בתי קראתי מפי" – ראה צונץ הנ"ל עמ' 567 ; אברהם ברלינר, *MGWJ* כרך 21 (1872), עמ' 287-288 ; M. Schwab, *REJ* ; pp. 272-273 (1901), 42 ; אברהם ברלינר, כתבים נבחרים, כרך ב', ירושלים, תשי"ט, עמ' 184, הערה 11 והשווה שם עמ' 288 ; שלמה בובר, ספר האורה, חלק א', לבוב, תרס"ה, עמ' 4 ; עהרענרייך הנ"ל בהערה נ"ו ; א"מ הברמן, קרית ספר י"ג (תרצ"ו-תרצ"ז), עמ' 115 בהערה ; וישראל אלפנביין, תשובות רש"י, ניו יורק, תשי"ג, עמ' 180, הערה 3.

26. אברהם בן יעקב, פרקים בתולדות יהודי בבל, כרך א', ירושלים, תשמ"ט, עמ' 125 וראה שם כל הפרק, עמ' 123-135. לכמה משאילותיה ראה שו"ת יין הטוב לר' יצחק נסים, ירושלים, תשל"ט, חלק אורח חיים בתוך חלק א', סימן ט', י"ג, מ"ג. והשווה גם אשכנזי עמ' קל"ג ; Stanley Jacobson, *The Sassoons*, London, 1968, p. 208 ; והנאום שהיא נשאה בישיבה השנתית של בית המדרש לרבנים בלונדון - שפת פרח שושן, אוקספורד, 1924.

ספרות

א) ספרות מודרנית על פסיקת הלכה על ידי נשים

אנציקלופדיה תלמודית, ערך הוראה, כרך ח', טור תצ"ד, הערה 109
ר' אליהו בקשי-דורון, "סמכות והנהגה לנשים וגרים", תורה שבעל פה, כרך כ'
(תשל"ט), עמ' ע"ב = שו"ת בנין אב, ירושלים, תשמ"ב, סימן ס"ה, עמ' רפ"ז
הלכה פסוקה לחושן משפט, חלק א', ירושלים, תשכ"ב, סימן ז', עמ' 95, הערות 100-
99

הנקין –

Chanah Henkin, "Women and the Issuing of Halakhic Rulings", in: Micah Halpern and
Chana Safrai, eds., *Jewish Legal Writings by Women*, Jerusalem, 1998, pp. 278-287

ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה, כרך א', ירושלים,
תשמ"ט, עמ' 109

לאוטרבך – R. Jacob Lauterbach in: Walter Jacob, ed., *American Reform Responsa*,
New York, 1983, p. 27

ר' יעקב לוינסון, שיויון הנשים מנקודת ההלכה: לשאלת הבחירות בארץ ישראל, ניו
יורק, תר"ף, עמ' י'

ר' יעקב רוט – R. Joel Roth in: Simon Greenberg, ed., *The Ordination of Women as*
Rabbis, New York, 1988, pp. 163-164

ר' שלמה ריסקין, "נשים כמורות הוראה", בתוך: עין טובה: דו-שיח ופולמוס בתרבות
ישראל, ספר יובל... לטובה אילן, בעריכת נחם אילן, הקיבוץ המאוחד ונאנמי תורה
ועבודה, תשנ"ט, עמ' 698-704

ב) ספרות על נשים מלומדות במשך הדורות

ר' חיים יוסף דוד אזולאי, שם הגדולים, ערך "רבנית", ווארשא, תרל"ו, עמ' 112
שלמה אשכנזי,
"נשים למדניות במשפחת רש"י", במישור א' / כ"ז-כ"ח (כ"ז תמוז ת"ש), עמ' י"ח-
י"ט;
נשים למדניות, תל אביב, תש"ב;
האשה באספקלריית היהדות, חלק א', תל אביב, תשי"ג, עמ' קט"ו-קל"ח;
דור דור ומנהגיו, תל אביב, 1987, עמ' 204-215 ועוד
(הקיצור "אשכנזי" מתייחס לחיבורו השלישי שהוא עיבוד של חיבורו השני).
אברהם ברלינר, חיי היהודים באשכנז בימי הביניים, ווארשא, תר"ס, עמ' 8-9
משה גידעמאנן, ספר התורה והחיים בארצות המערב בימי הביניים, חלק א', ווארשא,
תרנ"ז, עמ' 189-190
אברהם גרוסמן, חסידות ומורדות: נשים יהודיות באירופה בימי הביניים, ירושלים,
תשס"א, עמ' 282-289, 337-339
זולטי - Shoshana Pantel Zolty, *And All Your Children Shall Be Learned: Women and the Study
of Torah in Jewish Law and History*, Northvale, New Jersey and London, 1993, pp. 140-146,
159-162, 177-188, 202-208, 215-218, 246-256
בצלאל לנדוי, "נשים דגולות לבעלים גדולים", מחניים צ"ח (תשכ"ה), עמ' 144-149
ראובן מרגליות, "נשים שהוזכרו בתלמוד", לחקר שמות וכינויים בתלמוד, ירושלים, תש"ך
עמ' ל"ט-מ"ב
שמואל ספראי, "נשים חכמות תורה בתקופת המשנה והתלמוד", מחניים צ"ח (תשכ"ה), עמ'
58-59
ר' ברוך הלוי עפשטיין, מקור ברוך, חלק ד', ווילנא, תרפ"ח, עמ' 1953-1958
ש"א פאזננסקי, "חיי האשה בישראל בימי הביניים", כנסת הגדולה, ספר ב' (תר"נ), עמ' 95

ר' גדליה פלדר, יסודי ישורון, חלק א', טורונטו, תשי"ד, עמ' 136-138